

James, Fleming, jr. — HAZARD, GEOFFREY. C. jr. CIVILE PROCEDURE. Second edition, Little Brown and Comp., Boston-Toronto., 1977., str. 711.

Овај универзитетски уџбеник представља допуњено и прерађено дело, које је, под истим насловом, написао један од садашњих аутора, JAMES, 1965, године. Оба писца су професори универзитета — JAMES, универзитета у Јејлу и Конектикату, а HAZARD, Универзитета у Јејлу.

У тринаест глава овог дела садржана су, редом који се наводи: увод на излагања, излагања о захтевима тужиоца уопште, о специфичним тужбеним захтевима, о одбрани туженог, о односу између неких парничних радњи и доказивања, о припремном поступку, о главној расправи, о праву на поротно суђење, о странкама, о пресуди, о надлежности и о правним лековима.

Аутори у повећем уводу (55 стр.) обрађују велики број питања америчког грађанског процесног права: историјски развој, врсте тужбеног захтева, правосудни систем, итд., а дају и сажет приказ тока парничног поступка. Да би се дефинисао *предмет* грађанског процесног права, полази се од разграничења материјалног и процесног права уопште, и на основу тога, заузима уобичајен став да процесно право чине правила која уређују форме заштите повређених субјективних права. Из овог полазног става аутори изводе закључке о циљевима поступка (странке треба да буду убеђене у то да им је обезбеђен фер поступак и дата разумна могућност да изнесу сву грађу којом располажу; поступак мора резултирати коначним и трајним уређењем односа између странака), као и о његовим карактеристикама (поступак не сме трајати дуго и не сме бити скуп). Приказ еманципације америчког грађанског процесног права од енглеског, те борбе и привремене коегзистенције *common law i equity* у грађанским парницама, JAMES и HAZARD закључују констатацијом о историској нужности уређења поступка пред савезним судовима на јединствен начин. Ова нужност се испољила кроз доношење *Federal Rules of Civil Procedure*, 1938. године. Наиме, шездесетак година раније, Конгрес је био донео *Соп-*

formity Act, по коме се поступак у грађанским парницама у систему common law имао, кад је реч о савезним судовима — прилагодити поступку оне федералне јединице на чијој територији се суд налази. Са друге стране, у систему equity, важила су правила која је формулисао Врховни суд, па је ту пракса била далеко уједначенија него у common law. Оваква ситуација резултирала је снажним покретом за унификацију поступка пред савезним судовима, који је повео David Dudley FIELD. Реформа је, под његовим руководством, отпочела још 1886. године, а окончана је тек 1938., доношењем Federal Rules, чији је главни редактор био Charles CLARK, тада Декан Правног факултета у Јејлу. Писци закључују да су основна позитивна дејство Federal Rules у томе што су ујединили common law и equity, што су поједноставили и либерализовали парничне радње странака, спајање парница и доказни поступак, као и што су поједноставили поступак по правним лековима.

Пошто су укратко изложили поделу на тужбе in rem и in personam уобичајену у америчким уџбеницима, аутори дају (и посвећују јој посебну пажњу) класификација тужби која се знатно приближава већини савремених континенталних схватања о том питању. Тужбе се деле према садржини заштите коју тражи тужилац на преображајне (transformational — стр. 26), на тужбе којима се тражи извршење одребе (не) чинидбе и на тужбе за осуду на новчану чинидбу. У посебном одељку анализирају се декларативне пресуде (односно захтеви за утврђење). Дакле, у основи је прихваћена као неспорна подела тужби на преображајне и тужбе за осуду на чинидбу (говорећи континенталним терминима). Изгледа, међутим, да декларативна тужбе још није уобичајена у америчком праву. Аутори наводе два извора права о декларативној пресуди и констатују да су услови за доношење овакве пресуде у њима противречно формулисани. По Uniform Declaratory Judgments Act, утврђујућа пресуда се може донети ради „утврђивања права, статуса и осталих правних односа, кад никакав даљи захтев није био стављен, нити је могао бити стављен” (стр. 28), док је по Federal Declaratory Judgments Act подношење тужбе за утврђење могуће само у случају „постојећег спора” (actual controversy) — стр. 28. Због тога је дуго постојала озбиљна сумња у пуноважност ових прописа. Позивајући се на судску праксу, аутори закључују да судови имају дискреционо овлашћење да одбију доношење декларативне пресуде, чак и ако то овлашћење није изричито прописано. За одбијање доношења декларативне пресуде, судови ће се одредити онда када таква пресуда не би окончала неизвесност или неслагласност, који су дали повода тужби.

У другом делу рада — о тужби — излажу се прво циљеви радњи странака уопште и посебно. Као посебни циљеви парничних радњи истичу се: потреба да се суд из одговарајуће радње (тужбе) увери да је надлежан; одређивање граница спора (изношење предмета спора), да би противник могао да се припреми; идентификација тврдњи тужиоца, односно разграничење правних и чињеничних тврдњи. Проблем разграничења (у континенталним европским правима од првенственог значаја код правних

лекова, а посебно код ревизије), у америчком грађанском процесном праву је релевантан још у фази подношења тужбе. Разликовање чињеничног и правног је било важно у систему common law. Аутори наводе најзначајније моменте поступка у којима је поменуто разграничење нужно: по common law (а то се одржало и данас) за чињеничне, односно правне тврдње прописане су различите врсте поступања. Правна питања, по правилу, разматра и о њима одлучује, судија, а чињенична — порота.

Иначе, донекле се разликује садржина тужбе која се подноси суду федералне јединице, од оне која се упућује савезном суду. Пре излагања актуелних решења, писци дају краћи развој садржине тужбе по common law и по equity, констатујући да је један број федералних јединица (нпр. Њујорк) у своје законике о грађанском судском поступку, прихватио модел из equity. По таквом моделу, свака тужба мора да садржи „чињеничне тврдње из којих се види основ спора, изнесене уобичајеним и концизним језиком” (стр. 67). Из тога следи потреба разграничења чињеничних и правних питања још у овој фази. Као критеријум разграничења, аутори наводе структуру судског силогизма — мерило које је често и у радовима европских правника. Горња премиса се састоји од правних, доња од чињеничних елемената. Правило је пропраћено бројним илустрацијама из судске праксе (стр. 67-72). Захтева се, такође, разграничење чињеница од доказа. Посебан проблем представља степен специфичности тврдњи које се износе у тужби. JAMES и HAZARD констатују да се не може формулисати неко опште правило о овом питању, али дају извесна практична упутства, која су инспирисана материјалноправном природом спора. Тужба, такође, треба да садржи тужбени захтев („prayer for relief” — стр. 82), и то, како по прописима федералних јединица, тако и по савезним. Али, констатује се истовремено, да је правно дејство овог елемента тужбе различито у појединим државама, те да је било различито у систему common law, односно equity. У common law суд је био везан тужбеним захтевом, а у equity није. У савременом америчком праву, већи број држава је прихватио решење из equity — о независности постављеним захтевом. Само, овако изражено правило захтева допунска објашњења. Аутори цитирају редакторе њујоршког Законика о грађанском судском поступку: „Ако су обе странке присутне, нема разлога да се не омогући тужиоцу да стави захтев који му (заиста) припада, иако је погрешно у својој тужби” (стр. 83). Дакле, ради се о томе да је могуће мењати (преиначавати) тужбени захтев, једном постављен у тужби, а не о независности суда захтевом који је стављен. Иначе, у случајевима изостанка туженог, суд је, када доноси пресуду, везан захтевом стављеним у тужби.

Federal Rules, када уређују тужбу која се подноси савезном суду, не помињу реч „чињенице”, нити „основ спора”, за разлику од већине прописа федералних јединица. Говори се само о кратким тврдњама које показују да је тужилац овлашћен на подношење тужбе, те је садржина нешто другачија од тужби пред државним судовима, као што је горе речено. Писаци овог уџбеника укратко објашњавају поменућу формулацију

из Federal Rules, а знатно опширније излажу тактички значај конкретне садржине тужбе. Овај део рада, закључен је ставом о основним друштвеним интересима који треба да се остваре у парници: потребно је постићи равнотежу између интереса странака, пошто се утврди који је од тих интереса легитиман са друштвеног становишта (стр. 94).

Трећи део рада, који нема потребе (ни смисла) овде приказивати, јер се, углавном састоји од приказа судске праксе и тактике, посвећен је посебним тужбама — које се подносе због деликата, неизвршења уговора и због накнаде штете.

Одбрамбена средстава туженог, изложена у четвртом делу рада, су приговори и одговор туженог на тужбу. Аутори приговоре деле на оне: (1) којима се оспорава истинитост тужиоцевих тврдњи или којима се износе чињенице које „терете“ тужиоца; (2) према којима материјално право не овлашћује тужиоца на подношење тужбе на основу чињеница које се износе; (3) по којима тужба не садржи довољно података за припремање одбране туженог и (4) да нису поштована правила поступка о подношењу тужбе, нпр., да суд коме је тужба поднесена није надлежан, и сл. Константовано је да су савремени законици федералних јединица и Federal Rules знатно поједноставили поступак стављања приговора у односу на раније фазе common law. Но, и даље је задржано правило о нужности стављања већине приговора у почетном стадијуму поступка (pleading stage), под претњом губитка права изношења овог одбрамбеног средства. Додуше, по Federal Rules има приговора који се могу ставити и по окончању pleading stage, као што су: стварна ненадлежност, недостатак неизбежне (indispensable) странке, итд. (стр. 134).

Одговор на тужбу, као друго одбрамбено средство може бити општи и специфичан. JAMES и HAZARD наводе да су законодавци федералних јединица увели, а Federal Rules разрадили став да се изјашњавање туженог, које не садрже ни признање ни оспоравање туженог захтева (стриктно схваћено), сматра оспоравањем. Али, постоје ситуације у којима одговор мора бити специфичан, односно садржавати тачно одређене тврдње (affirmative defense). Аутори, анализом Federal Rules и законика о грађанском судском поступку Њујорка и Конектиката, дају развијену листу таквих ситуација (стр. 140-143) и приказују последице недостатака стављања одређених тврдњи (стр. 143-144). Један део је посвећен и противтужби (counterclaim) — стр. 145-147.

Пети део уџбеника обрађује однос између извесних радњи странака (тужбе и одбрамбених средстава туженог), са једне стране, и доказивања, са друге — питање које је европским континенталним правницима учинило англосаксонски доказни поступак тако тешко схватљивим. JAMES и HAZARD излажу variance доктрину у њеном настанку. (Реч variance — одступање, несагласност, по Речнику М. БЕНСОНА, нема у праву ово значење. Како у нашем праву не постоји појам који би одговарао varianceу да бисмо, ипак, означили variance као правни појам употребићемо реч *прекорачење*). У common law, а и по старијим законикима федералних је-

диница, важило је правило да оређене радње странака (pleadings) — подношење тужбе и одбрамбена средстава туженог — *ограничавају* доказивање. Доказ се, дакле, није могао односити на чињеницу која није била изнесена поменутиим парничним радњама странака. Онај доказ који би прекорачавао ове границе називао се variance — прекорачење. Variance је одличан терен за стављање (доказних) приговора. Идеја која је довела до variance теорије, лежала је у тадашњем карактеру тужбе: она се могла поднети само ако је суд странци издао writ. JAMES и HAZARD објашњавају релативно дуго одржавање ове доктрине традицијом, али и тиме да је она временом стекла додатна (друштвена) оправдања. Модерни прописи су variance доктрину у доброј мери дерогирали, али је нису саовим напустили. У основи, према приказу који дају аутори, доктрина и даље важи, али данас има много могућности да се поменуте парничне радње (pleadings) допуне (amendment of pleadings) у каснијим фазама поступка. Управо због тога радње подношења тужбе и изношења одбрамбених средстава туженог нису више стриктно везане за прву фазу (pleading stage) поступка, па се пранице доказивања током трајања поступка могу проширивати, чиме се смањује могућност variancea. Разуме се, либералнији су услови за проширење поменутих радњи и пре главне расправе, него после њеног отварања, итд.

У шестом делу приказан је припремни поступак. Он се знатно разликује од одговарајуће фазе поступка у континенталним правима. Чине га две групе радњи суда и странака — истрага (discovery) и припремно рочиште (pretrial conference).

Доказивању уопште се у англосаксонским правима, посвећује посебна пажња. Истрага, која се спроводи пре расправе има далеко шири домет од ње, рецимо, припремање доказа за главну расправу, у нашем праву. Наиме, докази се не само припремају, већ на неки начин и изводе (само је техника једноставнија него на расправи). Тако се узима deposition (у уобичајеном значењу — писмени исказ сведока — али како аутори овог дела наводе да је могуће извести свој доказ и усменим путем, допуштено је и саслушавање сведока већ у овој фази) затим се могу саслушати странке, показати извесни предмети, извршити лекарски преглед странке или другог лица, и сл. Циљ истраге је да се припреме докази за расправу, да се неки докази обезбеде, као и да се испитају процесне претпоставке. После окончања истраге, по савезним прописима и прописима неких федералних јединица, одржава се припремно рочиште коме, по правилу, присуствују заступници странака (а само понекад странке) и судија. Рочиште, за основну сврху има припремање главне расправе, али изузетно, може резултирати доношењем пресуде. Судија може донети две пресуде: judgment on the pleadings — у случају да између странака не постоји спор о чињеницама, већ само о правним дејствима чињеница (стр. 219) и summary judgment — када једна од странака стави предлог за доношење овакве пресуде и пропрати га писменим исказом сведока, који се (сведок) може саслушати и на расправи; за случај да противна странка не подне-

се писмени исказ сведока који испуњава описане услове, суд ће донети пресуду у корист предлагача. Иначе, ван ових случајева, није могуће донети пресуду без одржавања расправе.

Најопширнији, седми део уџбеника посвећен је главној расправи. (Ми овде користимо израз који је најближи правном значењу речи trial.) Пошто су констатовали да у англосаксонском праву чињенице утврђује искључиво порота, те да она и данас игра значајну улогу у том домену (мању у САД, по мишљењу аутора, а већу у В. Британији) JAMES и HAZARD су исцрпно изложили историјски развој пороте — од сведока до судија о чињеницама. У савременом праву основни проблеми главне расправе се, по делу које приказујемо, концентришу на терет доказивања и на контролу коју судија врши над радом пороте. Оба питања су изузетно сложена (друго више технички, а мање садржински), тако да је тешко изложити их у једном ограниченом приказу. Укратко: инсистира се на разграничењу терета тврдње (duty of producing evidence) и терета доказивања (risk of nonpersuance). Терет тврдње (са појачаним правним значењем у односу на континентална права) има уобичајени смисао. Такође, функција терета доказивања је иста као у континенталним правима — али питање на коју странку пада овај терет је и у америчкој теорији. спорно. JAMES и HAZARD се, у основи, опредељују за став да терет доказивања пада на ону странку која има терет изношења одређене чињенице (burden of pleading a fact — стр. 250). Веома опширно (прегледом судске праксе) приказан је терет доказивања за законске претпоставке. Основно решење је једнако нашем. Проблем терета доказивања обрађен је и кроз посебан одељак о разграничењу чињеничних и правних питања, где је заузет исти став о критеријуму разграничења као и у другом делу књиге.

Судска контрола пороте своди се, у ствари, на одлучивање о томе које доказе порота може узети у обзир (стр. 280). Контрола рада пороте припада, по правилу, судији. Она може бити претходна (preverdict devices for controlling the jury) и накнадна (devices available after verdict). У претходну контролу спадају одлуке судије о прихватању или искључивању извесних доказа, налог судије да порота донесе одређену одлуку („a judge may propely direct a verdict” стр. 285). Упознавање пороте са материјалноправним правилима која су примењива на конкретни спор и извесни налози који се тичу посебних одлука пороте. Контрола која се врши после доношења одлуке пороте (verdict) у основи се своди на могућност судије да закаже ново суђење (new trial). Судија има ово овлашћење у следећим ситуацијама: уколико је учињена судска грешка (judicial error), која обухвата не само грешке пороте, већ и грешке судије, тако да, за разлику од континенталних система, првостепени суд (пре доношења пресуде) може отклонити сопствену грешку поновним суђењем; ове грешке, иначе, могу бити најразличитије — почев од повреда материјалног права до прихватања неправилно изведеног доказа; уколико је дошло до грешке у току већања и доношења одлуке од стране пороте; уколико из извесних доказа не произилази да је одлука пороте правилна (ако докази не „оправдавају”

одлуку); уколико је одлуком пороте прекорачен захтев, или је одлучено о ономе о чему захтев није ни стављен; и најзад, без поновног суђења, судија може донети пресуду која не подржава одлуку пороте (judgement notwithstanding a verdict), с тим што се овај начин поступања ретко примењује.

У осмом делу уџбеника, који се односи на уставно право на поротно суђење, аутори убедљиво приказују тешкоће савремене америчке праксе при одређивању круга спорова на које је ово уставно право примењиво. Те тешкоће су последица наслеђених различитих права странанака у систему common law, односно equity. Савезни устав гарантује право на поротно суђење за грађанске тужбе које се подносе савезним судовима. Такође, устави готово свих федералних јединица садрже исту гаранцију. Али, проблем лежи у томе што је, историјски, право на поротно суђење важilo само за парнице које су биле покретане тужбом из common law, а не тужбом (bill) из equity. За примену поменутог уставног права и данас има значаја околност да ли тужбе потиче из common law или из equity. (Овде се види да се теза о *потпуном* уједињењу common law и equity, које је, наводно извршено доношењем Federal Rules, не може одржати). У вези са тим, даље се поставља питање да ли законодавац може дерогирати неке уобичајене common law тужбе. Аутори констатују да се данас на ово питање позитивно одговара. Тежи је проблем: како ће суд поступити у случају да закон ништа не говори о новој тужби која је поднесена, тачније да ли ће за њу важити уставно право на поротно суђење. У теорији је, према, приказу који дају аутори, прихваћено решење да суд, применом аналогии са „најближим историјским околностима“ која одређују право на поротно суђење треба да пронађе правило. Дакле, суд мора испитати да ли тужба има common law или equity природу.

Значајно је приметити да странке могу изрично или пропуштањем неких радњи да се одрекну права на поротно суђење.

Пошто су изнели основне проблеме примене поменутог института, JAMES и HAZARD дају исцрпан историјски приказ настанка правила и разграничења тужби из common law и оних из equity, те анализирају неке посебне ситуације (нпр., спајање захтева из common law и из equity и сл.). За потребе и домаћај овог приказа довољно је изнети став аутора о значају Federal Rules за решење овог проблема и неке ставове америчких аутора о разграничењу тужби из common law и из equity. По Правилу 38.Fed. Rul., право на поротно суђење примењује се у следећим оквирима: (1) ово право се мора „придржати“; (2) потребно је специфицирати (материјално) правне основе тужбе, па ако су основи различити (common law и equity) тада о једнима расправља суд (court), а о другима порота; (3) странке морају ставити захтев за поротно суђење у припремној фази поступка, иначе ће се сматрати да су одустале. За случај да су „помешани“ основи из common law и из equity, у америчкој доктрини су били давани различити предлози за решење питања постојили право на поротно суђење. По MOOREU, одлучујућа је „битна природа“ правног основа. По

JAMES и HAZARD, међутим, проблем је у томе како одредити „битну природу”. Друго предлагано решење своди се на захтев да суд примени своје овлашћење на раздвајање поступка. Најзад, треће решење, које подржавају аутори овог дела, инспирисано је материјалноправном природом спора: ако одређеном „типу” правног односа више одговара поротно суђење, онда треба применити овај поступак, и обрнуто. На тај начин, кажу писци, превазилази се проблем разграничења између common law и equity.

Дефинишући, у деветом делу, појам странке, аутори полазе од правног интереса и странку означавају као оно лице које има право за подношење тужбе (или за одбрану од тужбе) у своје сопствено име. Из обимних излагања у овом делу изложићемо само информације о парничној способности као и о неопходној и неизбежној страници.

Данас парничну способност не уживају само малолетници и лица која су лишена пословне способности. Међутим, донедавно неспособни су били: удате жене, затвореници, странци, па чак и држављани једне федералне јединице у другој (под одређеним условима).

„Неопходну” (necessary) странку, аутори дефинишу као оно лице које мора бити обухваћено тужбом, било као тужилац, било као тужени, сем ако постоји оправдан разлог за његово неучествовање. „Неизбежна” (indispensable) странка је оно лице без кога се не би могло поступати по тужби. (Дакле, у оба случаја, слично нашим ~~нужним~~ супарничарима.)

Десети део књиге је посвећен множини процесноправних односа. Карактеристика је права америчких федералних јединица да постоје различита правила за обухватање једном тужбом, односно једном противтужбом, већег броја захтева. Такође, историјски, били су различити услови за то по common law и по equity. За савремено права аутори истичу да се испољила тенденција ка могућности обухватања једном тужбом неограниченог броја захтева (стр. 462). По Правилу 18 Fed. Rul. тужилац и противтужилац могу спојити (као независне или као алтернативне све захтеве (било из common law било из equity), које имају према противној страници. Ради се, дакле, о заиста минималном услову: потребно је да сви захтеви буду уперени према истом лицу.

Што се тиче обухватања већег броја странака, аутори се залажу за широко тумачење Правила 20. Fed. Rul.: ако права и обавезе странака проистичу из истог правног односа или догађаја или из низа правних односа или догађаја, као и ако је за све заједничко *ма које* правно или фактичко питање, све странке се могу обухватити истом тужбом (односно, противтужбом). Према томе, није нужно да странак буду заинтересоване за *цео* предмет спора. Пресуда се доноси у корист или против сваке странке посебно, у складу са њеним правима и обавезама.

Умешач, тј. лице које није било странка од почетка, али има интереса за то да буде странка, за разлику од нашег права, није „треће лице”, већ од момента своје интервенције постоје странка. Иначе постоји и установа слична нашем именовању претходника — impleader.

Излагања у једанаестом делу, под насловом „Пресуда“, у ствари су посвећена правоснажности. Кратак приказ пресуде (judgment) коју доноси судија на основу verdicta пороте, даје само информацију о врстама и дејствима овог акта. Интересантно је овде нагласити да у америчком праву не одлаже наступање извршности свака жалба против првостепене пресуде. Није, наиме, како кажу JAMES и HAZARD, „опште признато неко правило о дејству жалбе на пресуду“. Ипак, по њиховом мишљењу, жалба одлаже наступање дејстава правоснажности, у највећем броју случајева.

Основна дејства правоснажне пресуде састоје се у забрани поновног подношења тужбе са истим предметом спора и са истим странкама („merger“ или „bar“ по старијој терминологији; „claim preclusion“, по савременој — стр. 532), и у забрани покретања чињеничних питања која су већ утврђена у ранијој парници („collateral estoppel“, по старијој терминологији; „issue preclusion“, по савременој — стр. 532). Укратко су изнесена теоријска схватања о идентитету предмета спора: по једним идентитет постоји онда када је поднесена „иста тужба“; по другима, онда када се ради о истом субјективном (материјалном) праву; по трећима, онда када предмет спора инволвира исте доказе. Аутори овог дела се не изјашњавају ни за једно од извесних схватања, а критике се могу свести на то да се извесни критеријуми не сматрају довољно прецизним (одређеним) — стр. 541-542). JAMES и HAZARD не заузимају никакав начелан став о идентитету предмета спора, већ врше анализу појединих тужби (разврстаних по материјалноправном критеријуму) и изјашњавају се понаособ о тужбеном захтеву сваке од њих. Забрана оспоравања чињеница утврђених у претходном спору између истих странака — за нас, једно неуобичајено дејство правоснажне пресуде — постоји уз испуњење следећих услова: да су те чињенице изнеле *странке* (и то не само у *reading stage*, већ и касније) и да је суд чињенице утврдио.

Субјективне границе превноснажности, по правилу, обухватају странке. Изузетно, пресуда може везивати и лице које није било странка, али чији су интереси били заступљени од стране лица које је било овлашћено да дела као странка. Такође, пресуда делује и према ономе ко није био странка, али за кога се може закључити да би о његовим правима било одлучено исто као што је одлучено према одговарајућој странци у неком спору.

Разуме се, материјалноправно схватање, по правилу, везује друге судове, али се то у овом раду не схвата као дејство правноснажне пресуде, већ као последица система *stare decisis* (стр. 572).

Из дела о надлежности (дванаести део) даћемо, у најкраћем, основне ставове аутора о овој материји. Правила о надлежности деле се у две групе: о стварној (то је најближи домаћи израз, али појам „jurisdiction“ не одговара у свему нашем појму стварне надлежности, јер обухвата и правила о подвргавању одређених лица одређеној — савезној или државној јурисдикцији) и о месној (иста примедба као за стварну надлежности

— амерички термин који се најчешће користи у литератури је „venue” — место суђења, по Речнику М. BENSONA).

Правила о надлежности уопште садржана су у Савезном уставу и то не само правила о надлежности савезних судова, већ и правила о ограничењу надлежности судова федералних јединица — Due Process Clause, у уставима федералних јединица, и (мали број) у одговарајућим законима.

Стварна надлежност, по JAMESU и HAZARDU има следеће карактеристике: (1) правила која је уређују формулисана су или у односу на територијални опсег судске власти (мисли се на однос између судова различитих федералних јединица), или у односу на предмет спора, а понекад у односу на оба фактора; (2) ова правила овлашћују судове на одлучивање о извесним типовима тужби; (3) пошто ова правила уређују судску власт, њихово непоштовање резултира могућношћу нападања пресуде, под извесним условима (стр. 602). Иначе, број степена суђења варира од државе до државе. У већини федералних јединица, уз судове опште надлежности (general jurisdiction), постоје и судови са ограниченом надлежношћу (limited jur.), који, најчешће, одлучују у споровима чији предмет има мању вредност.

Правила о месној надлежности се одликују: (1) тиме што су формулисана према односу предмета спора са територијом на којој се суд налази; (2) могућношћу туженог да ставља приговор месне ненадлежности; (3) тиме што представљају пре привилегију за туженог, него овлашћење суда; ако тужени не стави приговор, повреда правила о месној надлежности не доводи до неправилности пресуде (стр. 603).

Иначе, савезни судови су стварно надлежни: за парнице у којима вредност предмета спора прелази 10.000 долара, а странке су држављани различитих федералних јединица; за парнице, са вредношћу већом од 10.000 долара, ако је право на тужбу настало на основу Савезног устава, савезних закона или савезних уговора, ако су САД странка у спору.

У погледу одређивања месне надлежности и савезна правила и правила федералних јединица су инспирисана материјалноправном природом спора.

Најзад, у тринаестом делу су обрађени правни лекови. Систем правних лекова у САД је знатно компликованији од оног у континенталним државама. Редовни правни лекови, по приказу који дају JAMES и HAZARD, могу се поделити у три групе: (1) правни лекови који се изјављују против одлуке пороте (post-verdict motions); (2) правни лекови који се изјављују против пресуде коју је донео само судија (судећи без пороте) — post-judgment motions in cases tried to a judge; (3) жалба (appeal) која се изјављује против пресуде коју је донео судија на основу одлуке (verdicta) пороте.

(1) У ову групу спада захтев за поновним суђењем (нпр. у случају да докази не „оправдавају” одлуку пороте) и захтев за доношење пресуде која не подржава одлуку пороте (judgment notwithstanding a verdict)

(2) Ако је пресуду донео судија, судећи без пороте (нпр. summary judgment), странке могу поднети захтев за поновно суђење.

(3) Жалба је правни лек против пресуде. По правилу, њоме се може побијати само *коначна* пресуда. Одлуке које су донесене у току поступка, али којима се спор не окончава, могу се само изузетно напасти са *interlocutory appellate review*, која је ванредни правни лек. Аутори констатују да се пракса по овом правном леку у последње време мења у правцу проширења могућности његовог изјављивања. За разлику од *appeal*, која је у основи *право* странке (мада не увек и уставно право), *interlocutory a. r.* подлеже одобрењу суда (као и остали ванредни правни лекови): само ако надлежни суд изда *writ*, овај правни лек ће бити допуштен. Иначе, жалбу изјављује само странка. Изузетно, може је изјавити и лице које није било странка, ако се умешало у поступак после доношења пресуде и тако стекло својство странке. Још изузетније, жалбу може изјавити и друго лице, на основу дозволе жалбеног суда, ако постоје изузетне, неуобичајене околности које то оправдавају. Поступак по жалби је доста формализован (нпр. уз жалбу се морају приложити записници са првостепеног суђења, мора се положити извесна сума новца за случај неуспеха — тиме се оправдава суспензивно дејство жалбе, итд.). Суд је везан разлозима које износи странка и нема обавезу да било који део пресуде, у било ком погледу, испитује по службеној дужности. Грешка која се суду приписује мора се видети из записника. Да би странка изјавила жалбу из одређеног разлога, мора у првостепеном поступку ставити „замерку”, тј. приговор. Испитивање чињеничних питања у жалбеном поступку је јако сужено — уствари креће се само у оквирима контроле рада судије првостепеног суда при давању упутстава пороти. Питања примене материјалног и процесног права жалбени суд, како је већ речено, испитује само у домену у коме су га странке покренуле.

Од ванредних правних лекова JAMES и HAZARD (св *interlocutory a. r.* о којој је горе било речи, излажу само *extraordinary relief of judgment* — нешто слично нашем предлогу за понављање поступка. О ревизији говоре кратко у делу који се односи на надлежност судова за одлучивање по овом правном леку.

Уџбеник који смо приказали у најкраћем могућем опсегу, за правнике који су се васпитавали на традицијама континенталних права представља значајно дело. *Прво*, зато што је опширно изложен историјски развој појединих (може се рећи, већине) института грађанског процесног права, а на тај начин су у доброј мери отклоњени неразумевање, термилошке препреке, несугласице услед одсуства неких важних англосаксонских института у континенталним правима и обрнуто, што је најчешће обесхрабривало озбиљније покушаје изучавања англосаксонског процесног права. *Друго*, у савременој америчкој литератури преовлађују уџбеници у којима су, са једне стране, екстензивно изложени ставови праксе, а са друге, дати веома кратки коментар аутора (*case books*), Ретки су уџбеници у класичном смислу речи (*text books*). *Треће*, аутори се нису

задржали на *описивању* (историјског развоја и савременог стања), већ су (што је доста ретко у америчкој литератури уџбеничког карактера) изложили и дискутовали ставове изражене у доктрини. Најзад, *четврто*, и можда најважније, убедљиво су аутори показали да амерички грађански процес није онакав каквим се у радовима континенталних аутора често приказује — либерализам и „демократизам“ поступка деветнаестог века (који су се изражавали најбоље кроз готово потпуну пасивност судије у прикупљању процесне грађе) су веома потиснути новим прописима. Формализам, често узиман као битна одлика англосаксонских процесних права, такође, се после доношења Federal Rules мање опажа, иако се и даље одржава у далеко већој мери него у континенталним правима. Укратко, могло би се применити да у двадесетом веку постоје тенденције извесног „приближавања“ америчког грађанског поступка, континенталним поступцима.

Уџбеник је за препоруку свима који желе да се упознају не само са америчким грађанским процесним правом, већ и са тамошњим правосуђем уопште.

др Весна Ракић-Водинелић